

Gaál György

VAJDasÁG IPARA ÉS A PROLETARIÁTUS
GAZDASÁGI HELYZETE A KÉT VILÁGHÁBORÚ
KÖZÖTT (1918—1941)

A vajdasági iparnak tulajdonképpen nincs története. A régebbi korból Dr. Mezei Istvánnak vannak a témával kapcsolatos jelentősebb munkái. Külön monográfia formájában dr. Teodor Avramović foglalkozott a vajdasági ipar helyzetével, de munkájában csak az 1918—1929/30¹ közötti időszakot dolgozta fel. Munkáját viszont kizárólag a már írásban megjelent anyagok alapján; intézmények által megjelentetett évi jelentések és a témához csak részlegesen fűződő tanulmányok alapján készítette el, figyelmen kívül hagyva a hatalmas levéltári anyagot, amely a témakört dokumentálja és kiegészíti. Az 1965. évtől, amikor is a szóban forgó monográfia megjelent, egészen napjainkig, nem történtek erőfeszítések arra, hogy a monográfiát valaki kiegészítse vagy módosítsa.

Az 1929. és 1941. közötti évek gazdasági problematikája viszont még a fentebb vázolt módon sem lett lejegyezve vagy feldolgozva. A szakszervezeti bér- és sztrájkmozgalom kérdésével több tanulmány is foglalkozik, de ezek figyelmen kívül hagyják a konkrét gazdasági feltételeket, amelyek közepette folyt a szakszervezeti mozgalom, és emiatt, szinte törvényszerűen nem tartalmazzák még a legegységibb adatokat sem arra vonatkozóan, hogy milyenek voltak a gyárak, a kapacitások, az anyagi felszereltség, a tőke stb.

Gyáraink történetének a régebbi korból származó feldolgozása tehát megrekedt, mielőtt még teljességében kibontakozott volna. Az első között a beočini Kaja gyár monográfiája készült el.² Sajnos írója nem használta a gazdag történelmi-levéltári anyagot, amely megtalálható mind a Tartományi, mind pedig az Országos Levéltárban, és az 1918—1941. év közötti időszakot öleli fel. Az újvidéki Albus gyár monográfiája viszont már bővelkedik történelmi forrásokban, anyagát szerzője jól feldolgozta és prototípusként szolgálhatna a hasonló munkához.³ *A vasból készült drótermékek* vajdasági, illetve jugoszláviai iparának fejlődését csak egy 1980-ban kiadott monográfia dolgozza fel.⁴ Ez lenne tehát a vajdasági ipar két háború közötti fejlődésével foglalkozó tudományos

munkák teljes bibliográfiája. A fenti tényekből eredően nem kell meglepődnünk a bevezető megállapításon, sem azon az állításon, hogy a tartomány iparának két háború közötti fejlődésével foglalkozó kutató-sok jelenlegi szintje alapján lehetetlen rövid és pontos szintézist adni a szóban forgó témaköréről. Csak hozzávetőleges értékeléseket, vázlatokat adhatnánk a meglévő anyag alapján, a fejlődés bizonyos irányáról, gazdasági viszonyairól. Ugyanígy, csak globálisan vázolhatók a gazdasági feltételek, amelyek között létrejött és ténykedett a munkásmozgalom a Jugoszláv Kommunista Párt vezetésével. Mindaz, ami ezen kívül esik, sok időt, hosszú kutatómunkát igényelne a rendkívül gazdag gazdasági-történelmi anyag rendszerezésére, feldolgozására és összehasonlítására a már írásban megfogalmazott és kiadott munkákkal, amelyek, sajnos, gyakran nélkülözik a hiteles, történelmi forrásokat. Az időbefektetés mellett ugyanilyen fontos lenne megfelelő profilú szakembergárdát is összeállítani, akik a történetírás említett fájára képeznék magukat, mert jelenleg Vajdaságban egyetlen tudós sem foglalkozik rendszeres tudományos kutatómunkával a tartományi ipar két háború közötti fejlődését illetően.

Vajdaság fogalma a forrásmunkákban és az irodalomban különbözőképpen értelmezett, ebből eredően pedig a bennük foglalt adatok sem mindig ugyanarra a gazdasági területre vonatkoznak.

A XIX. század közepi Szerb Vajdaság sokkal nagyobb területet ölelt fel, mint amit ma a Vajdaság fogalmán értünk. Az Osztrák—Magyar Monarchiában a Bácska, Bánát és Szeremség megyék területe sokkal nagyobb volt, mint a mai Vajdaságot alkotó Bácskái, Bánáté és Szerémségi. Ebből adódóan nyilvánvaló, hogy nem adhatjuk és nem hasonlíthatjuk össze azokat az értékeket, amelyek csak névleg beszélnek ugyanarról a földrajzi fogalomról, a valóságban pedig nagyon is eltérő területekről van szó.

Az első világháborút követően, 1918 és 1929 között Vajdaság fogalmán értették Bácskát, Bánátot és Baranyát, Szerémség nélkül. A bánások megalakítása után a Vajdaságra vonatkozó számos fontos adatot, annak az adminisztrációs egységnek a keretében adják meg, amely Bácskát, Bánátot, Baranyát, Szerémséget és északkelet Szerbiát ölelte fel. Magától értetődik, hogy emiatt az 1929—1941. év közötti időszakból származó adatok nem használhatók úgy, ahogy a levéltárakban találjuk őket és nem vethetjük őket össze a korábbi adatokkal.

Gazdaságtörténeti szempontból rendkívül fontos adatokat szolgáltatnak az akkor Újvidéken székelő Kereskedelmi-Ipari és Kézműipari Kamara kiadványai, amelyek Bácskát, Felső-Szerémséget és Bánátot ölelték fel (Pancsova nélkül). A vajdasági munkáskamarák tevékenysége is megközelítően ugyanezekre a területekre terjedt ki. Ha pedig szem előtt tartjuk még azt is, hogy a számontartott intézmények is a gyakori területi átszervezés alá estek, és a politikai adminisztratív területekhez való átcsatolással megváltozott a terület is, amelyen addig ténykedtek,

akkor már világos, hogy milyen szövevényes az a gazdaságtörténeti anyag, amely alapul szolgálhat Vajdaság ipartörténetének megírásához. Természetesen a két háború közötti időszakra gondolunk.

Milivoj M. Savić, a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság ipari és kereskedelmi minisztériumának vezetője által kiadott munkákban értékes adatokat találhatunk Vajdaság iparára vonatkozóan.⁵ Hasonlóképpen értékes adatokra bukkanhatunk egy tudományosan nem eléggé megalapozott kis alkalmi kiadványban, amely a második világháborút megelőzően vázolta Vajdaság iparának néhány kérdését.⁶

A jugoszláv munkások biztosító hivatala (Središnji ured za osiguranje radnika Jugoslavije — SUZOR) gyűjtötte és időnként a Radnička zaštita (munkásvédelem) című kiadványában nyilvánosságra is bocsátotta a biztosítottak szociális összetételére, valamint a munkafeltételekre és körülményekre vonatkozó adatokat. Kiadványaiban ez a szervezet, a statisztikai adatoktól azok elemzéséig, és a ritka, de dokumentációs értékük révén igen fontos fényképekig jelentős adatokat szolgáltat Jugoszlávia és egyben Vajdaság ipartörténetének elkészítéséhez, valamint a munkásmozgalom történetének megírásához. A statisztikai kimutatások és adatok három területre vannak felosztva: általános jugoszláviai, bánági (bennünket a Dunamenti Bánág érdekel) és kerületi egységek szerint mutatja be az adatokat. Vajdaság területén négy kerületi pénztár volt: Újvidéken, Szabadkán, Zomborban és Zrenjaninban (akkor Petrogradban). A jugoszláv munkások biztosító hivatalának számos adata így éppen a négy említett pénztárra és azoknak tevékenységére vonatkozik. Egységes egész és precíz képet a vajdasági iparról és körülményeiről az említett adatok alapján nem kaphatunk, ellenben egy olyan általános következtetésre juthatunk, amely már hozzájárul a két világháború közötti iparról alkotott általános kép megformálásához, az általános gazdasági és szociális helyzet vázolásában.

Vajdaság iparának előtörténete, 1918-ig

A Szerb—Horvát—Szlovén Királyság, mint újonnan létrejött állam fejletlen gazdaságot és vele együtt fejletlen ipart kapott örökségbe. Minden tartomány és területi egység, amely az új államhoz kapcsolódott magán viselte sajátos gazdasági jegyeit, mint a korábbi gazdasági, történelmi politikai feltételek hagyatékát. Vajdaságnak mint földrajzi egységnek sajátos történelmi-politikai feltételeit az a tény határozta meg, hogy az Osztrák—Magyar Monarchiában ezt a területet határövezetnek tekintették, amelyet tarka, soknemzetiségű lakosság népesített be, akiknek nem hittek igazán sem a központi adminisztratív-politikai karhatalom, sem a nagytőke tulajdonosai, márpedig éppen ez utóbbiaknak érdekeltségétől függött egy-egy földrajzi terület, így Vajdaság iparosításának fokozata is. Az említett tényezők csak fékeztek a vajdasági ipar

kialakulását, de nem állíthatták le teljesen, mert a gazdagon termő bácskai és bánati fekete föld, valamint az akkori gazdaságra jellemző erős mezőgazdasági árukivitel; a gabonafélék és gabonatermékek, a kender, a len és a komló kiviteléről kötött szerződések a kedvezőtlen földrajzi-politikai feltételek ellenére is erős motorként hatottak a gazdaság fejlődésére és iparosítására.

A XIX. század végén és a XX. század elején az iparosítás Vajdaságban erősen a mezőgazdaság jegyében történt, amire különösen nagy hatással voltak a nagybirtokosok, akiknek nem kis érdeke fűződött ahhoz, hogy az osztrák—magyar piacon és kívül is az ipari növények feldolgozott termékeivel jelenjenek meg, például búza helyett liszttel.

Az 1918. évig a vajdasági ipar legerőteljesebb ágazataként az ipari és a vámmórlés fejlődött. „A fejlett gabonatermesztés jóvoltából az említett iparág fejlődéséhez kedvezőek voltak a feltételek. A hatalmas banktőke, amely pénzelte a nagy gabonakereskedést a kivitelre őrlő malmokban megtalálta számítását. Az említett malmok által vásárolták fel a gabonát, amikor az árak a legalacsonyabbak voltak, a spekulációt pedig a liszttel csinálták, amelyet a konjunktúra kedvező pillanatában dobtak piacra. A kiszállításra őrlő malmok kapacitása a monarchia egész területére kiszámított volt. A kiváló gabonatermő vidéken jöttek létre a XIX. század végén és a XX. század elején, az úgynevezett mechanikus szita és tisztító feltalálása után pedig megszülettek a magas fokú lisztfeldolgozás feltételei is.”⁷

Az első világháború előestéjén, ugyancsak a nagybirtokosok érdekei alapján épül Vajdaságban a cservenkai, verbászi és a zrenjanini cukorgyár (1911—12). A malmok és az exportra termelő cukorgyárak mellett ekkor jelennek meg a nagybirtokokon a jobbára csak kiskapacitású kenderfeldolgozók.

A fémipar a fentebb említett iparágak szükségleteit követte, főleg kiskapacitású szita- és rostakészítő műhelyek és a malomipar egyéb kellekeit, a mezőgazdasági szerszámokat gyártó üzemek szaporodtak el.

A téglagyárak mind ütemesebb fejlődése következtében épült meg a Bohn testvérek mezőgazdasági gépeket és téglagyári gépeket készítő gyára is Kikindán. Valójában egy kisméretű és kiskapacitású üzem volt ez, amely szegényes tőkével rendelkezett és mindössze száz munkást foglalkoztatott.

Vajdaságban az egyetlen igazán nagy ipari létesítmény a beočini cementgyár volt, amely már 1869-ben megépült. Ez a gyár közvetlenül az első világháború előtt mintegy háromezer munkást foglalkoztatott és itt volt legnagyobb a proletariátus koncentrációja is. A munkásosztály igen erős központja lett a vrdniki szénbánya is. Ezt a bányát 1840-ben nyitották meg, de lendületes fejlődésnek csak 1889 után indult, amikor megépült a ruma—vrdniki vasút, és ezzel ez az ipari létesítmény is kapcsolódott az Osztrák—Magyar Monarchia ipari vérkeringésébe.⁸

Az említettekén kívül a zrenjanini Dunderski-féle szőnyeggyár (1888),

a verseci kalapgyár, az újvidéki Albus szappangyár, a szabadkai kénsav és szuperfoszfátgyár (1908), a hódási kötélgyár voltak azok az ipari létesítmények, amelyek a monarchia összeomlása után Vajdaságban már megvoltak. Pontosabban az említett üzemek azért érdemelnek figyelmet, mert nagyobb befektetett tőkével rendelkeztek és 100—300 között volt a foglalkoztatott munkások száma.

A vajdasági települések közvilágítását és az ipar hajtóerejét a helyi kis villanyerőművek szolgáltatták, amelyek nem ritkán a malmok keretében dolgoztak és a monarchia távoli részeiről származó szénét használták energiaként. A szóban forgó erőművek rendszertelenül és szórványosan épültek és idejét múlt technológiával dolgoztak. Ebből adódóan drága áramot szolgáltattak, s így csökkentették az ipar versenyképességét.

Jugoszlávia és Vajdaság iparának fejlődése 1918—1929.

Vajdaság ipari fejlődésének sorsa továbbra is a konkrét politikai helyzettől és geopolitikai körülményektől függött. Jugoszlávia periférikus területként, amelyet jobbra magyarok, németek, románok és zsidók laktak, és mint olyan gazdasági tájegység, ahol a már meglévő ipar idegenek (magyarok, németek, zsidók) kezén volt, Vajdaság nem élvezte Jugoszlávia adminisztrációs politikai hatalmainak kegyeit. Az új állam nemcsak az adópolitikával, de valamennyi intézkedésével az ország többi részének iparát fejlesztette a vajdasági rovására. Ott igyekezett fellendíteni az ipart, ahol a lakosság nemzetiségét illetően „megbízhatóbb” volt.

1918-ban az új államközösségbe Vajdaság valamivel fejlettebb gazdasági-szociális struktúrával és ezen belül valamivel erősebb iparral lépett be. Az 1912-ből származó népszámlálási adatok ékesen igazolják a fenti állítást.

Jugoszlávia lakosságának 78,9 százaléka mezőgazdasággal foglalkozott, az ipar és kézműipar pedig a lakosságnak mindössze a 9,9 százalékát foglalkoztatta. Vajdaságban ez az arány lényegesen jobb volt, mégpedig az iparban alkalmazottak javára, az arány 70,3, illetve 15 százalék volt.⁹

A jugoszláv lakosság ilyen arányú foglalkozás szerinti megoszlása, még ha Vajdaságban ez az arány kedvezőbb volt is, mind arról tanúskodik, hogy az egész jugoszláv gazdaság agrár jellegű volt, és 1921-ben ez jó illusztrálta a jugoszláv és vajdasági ipar elmaradottságának fokát. Érzékeny és konkrét teher volt ez a Jugoszlávia megalakulása előtti nehéz idők súlyos gazdasági-történelmi hagyatéka.

A Szerb—Horvát—Szlovén Királyság megalakításának idején az új határokon belül mindössze 2064 ipari vállalat volt, 7 916 791 000 dinár befektetett tőkével. A foglalkoztatottak száma 155 488 volt, az ipar

összesen 601 208 lóerős hajtóerővel rendelkezett. Az ipar a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság északi részein, Szlovéniában, Vajdaságban és Horvátországban jóval fejlettebb volt.

Vajdaságban (Szerémség nélkül, Baranyával) akkortájt 428 gyár volt 1 122 973 000 dináros tőkével, 28 297 munkással, az ipari hajtóerő pedig 67 270 lóerőt tett ki.¹⁰ Az ipari létesítmények 21,2 százaléka tehát Vajdaságban volt. Az iparba fektetett tőke lakosonkénti összege az országban 661 dinár volt Vajdaságban ennél valamivel több, minden lakosra 834 dinár befektetett tőke jutott. Ennek alapján Jugoszláviában Vajdaság akkor a második helyen volt. Első helyen Szlovénia állt, ahol a lakosonként befektetett tőke összege elérte az 1339 dinárt. Horvátország volt a harmadik. Itt lakosonként 757 dinár tőkét fektettek be a különféle ipari létesítményekbe, míg Szerbiában ez az összeg 692 dinár volt.

A munkahelyek számát illetően Vajdaság rendelkezett Jugoszláviában az össz munkahelyek egyötödével.¹¹

Az önálló jugoszláv gazdasági terület kialakítása 1918-ban és a konkurenciától erős vámmal óvott piac hatott az ország gyorsabb ütemű iparosítására, különösen a korábbi gazdasági helyzethez viszonyítva. Az iparosítás üteme sokkal gyorsabb volt, mint 1919 és 1929 között. A fejlődés üteme a gazdasági válság éveiben olyannyira lelassult, hogy a negyedik évtized közepén a fejlődés már csak a fele volt a korábbinak.

Vajdaságot is érintette az ipari fellendülés, de nem olyan mértékben, mint az ország más részeit, s lassan kezdett lemaradni. Jugoszlávia iparosításának első évtizedében az újonnan létesített ipari vállalatok száma Vajdaságban volt a legkisebb, aminek következtében megromlott helyzete az ország ipari szerkezetében. Amíg 1919-ben Vajdaságban volt az össz jugoszláv vállalatok 20,7 százaléka, addig ez az arány 1928-ig már 2,1 százalékkal csökkent, vagyis mindössze 18,6 százalékot tett ki.

Vajdaság viszonylagos lemaradása más mutatószámokkal is illusztrálható. Így például 1918 és 1928 között Jugoszláviában az 1918. évihez viszonyítva átlagosan 37 százalékkal növekedtek a beruházások, míg Vajdaságban mindössze 26 százalékkal. Ugyanebben az időszakban Jugoszláviában 63 százalékkal növekedett a munkaerő létszáma, Vajdaságban csak 41 százalékkal. Ugyanígy az első évtizedben a jugoszláv gazdaság ipari hajtóereje 29 százalékkal lett nagyobb, a vajdasági iparé viszont mindössze 19 százalékkal.¹²

A felsorolt adatokból nyilvánvaló, hogy az iparosítás üteme, akár a beruházott tőke nagyságát, akár a munkahelyek számát vagy a hajtóerő gyarapodását vesszük is alapul, Vajdaságban jóval kisebb volt a jugoszláv átlagnál. A nagy gazdasági válság idejére eső rendkívül lassú iparosítás 1936—1941-ig sem javult Vajdaságban, sőt az általános jugoszláv helyzetnek megfelelően tovább romlott. Vajdaság iparosításának üteme nagyon is elmaradt a lakosság szaporulata és a munkaerő-piacra érkezők száma mögött. Így az ipar már megközelítően sem alkalmazhat-

ta a rendelkezésére álló munkaerőt, s ezért a munkanélküliség idültté vált. Évről évre fokozódott a munkanélküliek nyomása, ezzel együtt romlott azoknak a helyzete, akik munkaerejüket a mind nagyobb munkaerő-kínálat és az egyre csökkenő kereslet feltételei között árulták.

Vajdaság ipara közvetlenül a Jugoszláv Királyság összeomlása előtt

Újvidéki, szabadkai és verbászi gyárközpontjaival Vajdaság iparilag legfejlettebb területe Bácska volt. Sorrendben Bánát a második Pancsovával, Zrenjaninnal és Kikindával, míg a Szerémség iparilag fejletlen volt, és az is maradt. A két világháború között Vajdaság iparosítása a már korábban megkezdett irányban folytatódott, alapját pedig továbbra is a viszonylag fejlett mezőgazdaság képezte, amelynek nyersanyagát az ipar többnyire feldolgozta. A márga és a szén kivételével jelentősebb bányakincsek nélkül a vajdasági ipar csak azokat az ágazatokat fejleszthette, amelyek a gazdagon termő föld termékeire épültek: a mezőgazdasági nyersanyagokra és a téglagyártásra alkalmas agyagra. Bizonyos, bár szigorúan korlátozott fejlődésnek indult néhány iparág és tevékenység is, mégpedig a vámszárlatnak köszönve, amelyet a környező országok néhány gyára sikeresen kijátszott, behozva Jugoszláviába — így Vajdaságba is — használt gépeiket, olyan gyárakat létesítve itt, amelyek csak helyüket illetően voltak „jugoszláv” gyárak, de nem a befektetett tőkét illetően is. Így jött létre egész sor fémfeldolgozó, textilipari stb. kis gyár.

Vajdaság iparosításának eredménye a Jugoszláv Királyságban mintegy száz — világviszonylatban szemlélve kicsi és műszakilag rendkívül elmaradott — gyár létesítése volt, amelyek tíztől százig alkalmaztak munkásokat. Konkrétan Bácska és Felső-Szerémség területén, amely az újvidéki kereskedelmi, ipari és kisipari kamara területéhez tartozott, 1937-ben a következő volt a helyzet:

9 vállalat alkalmazott több mint 200 munkást
18 vállalat alkalmazott több mint 100 munkást
51 vállalat alkalmazott több mint 50 munkást
129 vállalatban pedig 20 és 50 között volt a munkások száma
242 kisvállalatban mindössze 5—20 munkás dolgozott. ¹³

Bácskában és Felső-Szerémségben a „gyáraknak” több mint a felét olyan üzemek alkották, amelyekben 5 és 20 között volt a munkások száma, törpe gyárak tehát, afféle átmenet a kisipariból a gyári termelésbe. Az esetek többségében ezek a gyárak elavult és amortizálódott gépekkel dolgoztak, ugyancsak nehéz körülmények között. Százalékban kifejezve Bácskában és Felső-Szerémségben 1937-ben számbelileg ezek a törpegyárak 55,12 százalékot tettek ki. Túlnyomóan falusi „kendergyárakról”, malmokról és tégláégetőkről van szó, ahol 10—11 órát dolgoz-

tak naponta, és ahol viszonylag nagy számban alkalmaztak munkára 10 és 14 év közötti gyermekeket. Ezeket a gyerekeket nemcsak hogy gyengén fizették és agyondolgoztatták, hanem gyakran még verték is őket. Ezt nagy számú levéltári adat és újságcikk is igazolja. Az említett gyárakra jellemző volt még az idénymunkások alkalmazása.

Ezeknek a „gyáraknak” a technikai felszerelése és a gépesítése sem volt kifogástalan. A fő hajtóerőt a munkaerő képezte. A munka alkalmatlan, felületesen adaptált helységekből folyt, ahol nem volt vagy igen rossz volt a szellőztetés, tele fojtó gázokkal, gyakran magas hőmérsékletben a szűk helyiségekben sokkal több munkás dolgozott, mint amennyi optimális körülmények között megengedhető lett volna. A munkásság ezekben a „gyárakban” többé-kevésbé ki volt szolgáltatva a munkaadó kénye-kedvének. Sem a munkafelügyelőiség, sem az újságcikkek (Dan, Politika, stb.) nyomán kialakuló közvélemény, sem a munkásszakszervezetek nem változtathattak lényegesen a helyzeten, mert a gyárkapuk előtt mindig sok volt a munkanélküli, aki a legnehezebb körülmények között is hajlandó volt dolgozni.

Bánát területére vonatkozóan nem rendelkezünk olyan pontos és teljes adatokkal, amilyenek a fentebb idézett bácskaiak és felső-szerémségiek. Ennek ellenére bátran állíthatjuk, hogy az 1937. évi adatok szerint 250 bánáti „gyárban” (nem számítva a pancsovai gyárat)¹⁴ semmivel sem volt jobb a helyzet, mint Szerémségben és Bácskában. A bánáti ipar ugyanolyan körülmények között fejlődött, mint a bácskai és szerémségi, ezért ez utóbbi két területre vonatkozó adatok vonatkoztathatók a bánáti körülményekre is.

Bácska és Szerémség területén 1937-ben összesen 15 243 munkás volt munkaviszonyban. A textil- és kenderipar foglalkoztatta a munkások egyharmadát, vagyis 5788 munkás dolgozott ebben a két iparágban. Az élelmiszeripar, mindenekelőtt a malmok és cukorgyárak 3038 munkást foglalkoztattak, a téglá- és cserépegézők 2229 munkást, míg a fémipar mindössze 1793 munkást alkalmazhatott. A Bácska és Szerémség területén a villanyerőművekben és elektrotechnikai gyárakban 642 munkás dolgozott, a vegyiparban (főleg a szabadkai Zorkában és az újvidéki Albusban) 522, a bőr- és szőrmeiparban 500 és egyéb ipari ágazatokban körülbelül még 500 munkás dolgozott.¹⁵

A Bácskában és Szerémségben dolgozó 15 243 munkás közül 9729 férfi és 5514 nő volt. A nők viszonylag nagy száma nem egyenjogúságot bizonyítja, mert a nőket mindig rosszabb feltételek mellett vették fel munkára, kisebb bért kaptak és ez volt a legfőbb oka annak, hogy a vajdasági iparban háttérbe szorult a férfi munkaerő és — viszonylag értelmezve — a nőket, sőt a gyerekeket részesítették előnyben, ami a munkaerő kizsákmányolásának fokozódását bizonyítja.¹⁶

1937-ben Bácskában és Felső-Szerémségben hivatalosan 1115 tizennyolc évesnél fiatalabb munkás volt bejelentve, közülük 428 férfi és 687 nő, ami csaknem az össz foglalkoztatottak 10 százalékának felel

meg.¹⁷ Ha még azt is szem előtt tartjuk, hogy a fiatalokorúak gyakran csak rövid ideig tartó idénymunkára alkalmazták és hivatalosan nem jelentették be őket, akkor a Bácskában és Felső-Szerémségben elkönyvelt 10 százalékot, a második világháborút megelőzően korrigálnunk kell, mégpedig felfelé, 10 és 15 százalék közé.

Nagyobb gyárak Vajdaságban

Kifejezetten nagy gyár vagy üzembrészleg nagyon kevés volt Vajdaságban. Elsősorban néhány nagyobb cukorgyárról szólhatunk, egy-két exportra dolgozó malomról, a beočini cementgyárat említhetjük, némely textilipari üzemet, a vrđniki szénbányát és a rakovicai kőtörőt. Ezekben a gyárakban az összetett munkaszervezés, a foglalkoztatottak nagyobb létszáma, a munka technológiája, a koncentrált munkásság körében nagyobb fegyelmet, szervezettséget és szakszervezeti szervezkedésre való nagyobb készséget eredményezett.

Vajdaság területén *három cukorgyár volt* (nem számítva a Szivácon¹⁸ épült negyediket, amelyet konkurenciaként építettek a kartellekbe tömörült jugoszláv cukorgyárak ellen, de ez a gyár üzembehelyezése után rövid idő múlva leégett és soha többet nem hozták teljesen rendbe).¹⁹ Jugoszláviában összesen nyolc cukorgyár üzemelt és ezek fedezni tudták az ország cukorszükségletét, sőt kivitelre is termeltek. Az átlagos jugoszláv cukorgyár — nagyságát a számára termő répafield nagysága és a feldolgozásra kerülő nyersanyag mennyisége alapján határozva meg — nagyobb volt a csehszlovák vagy német gyáraknál.²⁰ Minden jugoszláv cukorgyárnak — a beljeit kivéve — volt cukorfinomítója is, míg Németországban és Csehszlovákiában a cukorgyárak többsége csak nyerscukrot állított elő, amit ezután tovább küldött a finomítóknak feldolgozásra.

A legnagyobb jugoszláv cukorgyárak a vajdaságiak voltak. A naponta feldolgozásra kerülő répamennyiség alapján a cservenkai volt a legnagyobb, csaknem napi 2000 tonnás kapacitással. A nagyságrendben ezután a verbászi és a zrenjanini gyár következett, ahol naponta 1400 tonna répát dolgoztak fel. A további sorrend a következő: Čuprija (1240), Eszék (1110), Belje (1000), Belgrád (780), valamint Usora (510, de üzemen kívül helyezve) és Sivac (118, de leégett).²¹ Tehát a jugoszláv cukorgyárak kapacitásának 50 százaléka Vajdaságban volt.

A jugoszláv cukoriparban az 1928/29. évi idényben összesen 10 383 munkás dolgozott, közülük 4532 a vajdasági cukorgyárakban. Meg kell azonban jegyezni, hogy ilyen nagyszámú munkást a cukorgyárak csak mintegy 100 napon át foglalkoztattak, vagyis a cukorfeldolgozási idényben. Idény után a gyárak szabály szerint csak minden ötödik munkásukat tartották meg. Az állandó és az idénymunkások közötti különbség, a cukorgyárak szempontjából rendkívül nagy volt. Az állandó mu-

kások szakképzettek voltak, nagy százalékarányban voltak közöttük németek, csehek, magyarok és ezek jobban voltak bérezve. A gyárigazgatóság lakást is adott nekik.

Az össz foglalkoztatottak számát tekintve a jugoszláv cukoriparban, így a vajdaságiban is, a munkások 95 százaléka szakképzetlen és csupán 5 százaléka volt szakképzett munkás. A nők a munkásság 15 százalékát alkották. Idényen kívül, a munkásoknak mintegy 20 százaléka maradt meg a gyárban, akik a tisztítást, a gépek javítását végezték, új vezetékeket szereltek be stb. Az állandó munkásokat bérszerződések alapján alkalmazták, az idénymunkások pedig egyéni munkát vállaltak bérszerződés megkötése nélkül, amely biztonságot és jobb lehetőségeket teremthetett volna számukra.²³

A jugoszláv cukorgyárak világviszonylatban is az elsők között hozták létre monopolszövetségüket. A jugoszláv cukorgyárak szakszervezete szabályozta a nyersanyagbeszerzést, a közös áruértékesítési szervezet révén pedig az eladásról is gondoskodott. A termelés szabályozása minden gyár részére biztos helyet szavatolt a piacon, kedvező monopolárak mellett. A cukorgyárosok ilyen jól kialakított szervezete ellen sem tehetek a szervezeten idénymunkások, és a 4500 vajdasági idénymunkással együtt az ország más cukorgyáraiban dolgozó idénymunkások is ki voltak szolgáltatva a tulajdonosok kénye-kedvének. Az 1931. évi kísérlet, hogy a munkások valamit javítsanak anyagi helyzetükön, sikertelenül, pontosabban a munkások vereségével ért véget.²⁴ Ettől kezdve egészen 1941-ig a vajdasági munkásság nem is próbálkozott azazal, hogy a cukorgyárakban sztrájkakciókkal javítson anyagi helyzetén.

A vajdasági malomipar még az Osztrák—Magyar Monarchia idejében jött létre, amikor egyes városok több lisztet igényeltek és fogyasztottak, mint a későbbi Jugoszláv Királyság egyes országrészei vagy tartományai. Így a jugoszláv malomipar egyszeriben túlméretezetté vált, ellene a szomszédos államok magas vámilletékekkel védekeztek, exportálni tehát nem tudott, a hazai piac pedig szűknek bizonyult számára. Konkurencia harc kezdődött. Sok malom tönkrement, mások leégtek, némely pedig 30—50 százalékos teljesítőképességgel dolgozott. Vajdaságban, 1926 elején a kisebb malmok egyesüléssel próbálkoztak és egy lisztárúsítási központ létrehozását kísérelték meg, így biztosítva a termelés és értékesítés monopolizálását. De ez a kísérletük kudarcot vallott.²⁵ Később megalakult a jugoszláv malomipari egyesület, amelynek részben monopolszövetségi szerepe is volt. Az egyesület olykor sikeresen képviselte a nagyobb malmok érdekeit a kereskedelmi és iparügyi minisztérium irányában, különös tekintettel a vámilletéki, szállítási kérdések rendezésére és az új kapacitások megépítésének jóváhagyására.

A vajdasági malmok termelőerejét egyébként jól jelzi egy 1929-ből származó adat, mely szerint a jelzett évben Jugoszláviában összesen 700 motoros- és gőzmalom volt. Közülük 290 exportra is termelt. A gőz-

és motoros malmok napi kapacitása több mint 600 vagon liszt volt. Tartományok szerint ez a következőképpen oszlott meg:

Vajdaság	270 malom, 320 vagon napi kapacitás
Horvátország	225 malom, 160 vagon napi kapacitás
Szerbia	170 malom, 80 vagon napi kapacitás
Többi összesen	35 malom, 40 vagon napi kapacitás. ²⁶

A munkaerő koncentrálttsága a malmokban sokkal kisebb volt, mint a cukorgyárakban. Még a kivitelre dolgozó nagy vajdasági malmokban sem dolgozott több 100 munkásnál. Baltazar Fajt 1827-ben alapított újvidéki malmában, amely a legnagyobbak közé tartozott, 1921-ben két gőzkazán üzemelt, egy gőzgép és több elektromotor. Mindezek naponta 30 000 kg lisztet, búzadarát és korpát tudtak előállítani, vagyis évente 1050 vagonnal. Amikor teljes volt a foglalkoztatottság ebben a malomban, 60—70 ember dolgozott.²⁷ A vajdasági malom többsége lényegesen kevesebb munkással dolgozott. A félkapacitással dolgozó malmokban alkalmazott munkások, a nagy konkurencia, a koncentrálttság hiánya, a malmok csökkent rentabilitása lényegesen kihatott a malomipari munkások helyzetére. Munkanapjuk hosszabb volt a törvényesnél és a kizsákmányolásuk is nagyobb volt, de nemigen tehettek ellene semmit, mert rosszul voltak szervezkedve, gyenge volt közöttük az ágazati kapcsolatok, a munkakeresők pedig évről évre nagyobb nyomást jelentettek, mert minden munkát elvállaltak volna, akármilyen bérért.

Az élelmiszeripar egyéb kapacitásai, mint pl. a sütőipar, mindenekelőtt a keksz- és tésztagyárak, a keményítőgyárak, étolajgyárak, sörgyárak, vágóhidak stb. felaprózodtak, kevés, szervezetlen munkást foglalkoztattak, akik osztályérdekeiket, szakszervezeti és bérérdekeiket nem tudták érvényesíteni.

A szerémségi terület, bár iparilag nem tartozott a fejlettek közé, rendelkezett két, sok embert foglalkoztató termelőüzemmel. A beočiini cementgyár a két világháború között a legerősebb vállalat volt az egész Vajdaságban. A világháború előtti időszakban 2500—3000 munkást foglalkoztatott. Európai viszonylatban is a legnagyobb és legjobban felszerelt cementgyárak közé tartozott. Termékeit az egész Balkánon és részben a monarchia területén értékesítette. Saját vasútja volt, amely Beočint Péterváraddal kötötte össze. A Szerb—Horvát—Szlovén Királyságban ez a gyár konszernné alakult. A konszernhez tartozott a beočiini mellett még a Zágráb melletti podsusedi és a szerbiai Ralja cementgyártó üzem.²⁸

A beočiini cementgyár a legerősebb cementgyár volt az országban. A cementgyárak másik részét a dalmát cementüzemek alkották. A beočiini cementgyár kapacitása 250 000 tonna portlandcement és 100 000 tonna roman cement volt (ez utóbbit régi technológia szerint gyártották és a piacon már nem volt keresett).

A jugoszláv cementgyárak a beočini gyárral az élen az elsők között alapították meg a legerősebbek közé tartozó monopolszövetségüket, amely teljességgel uralta a jugoszláv piacot és biztosította a cement kedvező áron történő értékesítését.²⁹ A precíz eladási kvóták a beočini cementgyárat — és a többi gyárat is — arra kényszerítették, hogy csökkentett kapacitással dolgozzon (egyedül a kartell határozata után be is csukták kapuikat) emiatt csökkent a cementgyárakban foglalkoztatott munkások száma is. A két háború között a beočini cementgyárban is csökkent a munkások száma és 1000 körül állapodott meg.³⁰ De még a csökkentett létszám mellett is a beočini cementgyár volt a legnépesebb, tehát a vezető gyár Vajdaságban. Amint a cukorgyárakban, úgy a beočini cementgyárban is megosztottság volt a munkások között, a szakképzett munkások gyári lakást és magasabb bért kaptak, a szakképzetlen munkások pedig ki voltak szolgáltatva a munkaerő-kínálat ingadozásának, és sokkal kisebb bérért dolgoztak. A beočini munkások olykori bérharca vagy sztrájkja a cementgyár-tulajdonosok szövetségének erős ellenállásába ütközött és rendszerint nem járt optimális eredménnyel, mert a Szerb—Horvát—Szlovén Királyság létezése idején a 25 év alatt a jugoszláv cementgyári munkások egyetlen egyszer sem folytattak egységes, az egész cementgazdasági ágazatra kiterjedő sztrájkot vagy bérakciót a gyártulajdonosok erős szövetsége ellen.

A vrdniki állami bánya mintegy 750 munkást foglalkoztatott, a rakovicai kőtörőben és a környező falvakban, Ledinciben és Kamenicán olykor 500 munkás is dolgozott, ami azt jelenti, hogy viszonylag kis területen: Beočinban, Vrdniken és Rakovicán egyszerre néha 3000 munkás is dolgozott. Szerémségi, de vajdasági viszonylatban is ez a munkásság rendkívüli nagy koncentrátságának számított. Természetes tehát, hogy ezekre nem volt nehéz politikai hatást gyakorolni, terjeszteni közöttük a szakszervezeti és párteszmet.

Az építőipari ágazatban viszonylag a téglá- és cserépipar volt fejlett, különösen Bánátban, de Bácskában is. A húszas évek végén Bácskában és Bánátban mintegy 40 téglá- és cserépgyártó üzemet tartottak nyilván. Ezt a számadatot az újvidéki kereskedelmi-ipari és kisipari kamara jegyezte fel, de azoknak a száma, akik a téglá- és cserépgyártással foglalkoztak, ennél lényegesen nagyobb volt, mert a falvakban gomba módra szaporodtak a rendszerint engedély nélkül dolgozó mezei tégláégetők, amelyek olykor még a téglagyári üzemekkel is konkurráltak. A vajdasági téglá- és cserépgyártók többsége a törpeüzemek sorába tartozott; szerény tőkével és kis hajtóerővel rendelkezett, tízegynéhány munkást foglalkoztatott. A nagyobb vajdasági téglá- és cserépgyárak közé tartoztak a következők: a Bohn testvérek kikindai gyára, amely 550 munkást foglalkoztatott, a becsei téglagyár, körülbelül 250 munkással és az apatini cserépgyár.³² Ezeket a gyárakat még a monarchia idején alapították és termékeiket nemcsak a Vajdaság területén értékesítették, hanem Budapesten és távolabbi városokban is. 1918-tól azon-

ban termékeik idegen piacon történő értékesítését nagyban gátolta a drága szállítás és a környező országok védővámja, aminek következtében a hazai piacon éles konkurrenciaharcra került sor. Emiatt a tégl- és cserépgyárak többsége csökkentette termelését, alig 30—60 százalékos kapacitással dolgozott, miközben termékeik árát is kénytelenek voltak csökkenteni. Így volt ez a harmincas évek kezdetéig. Addigra a nem versenyképes tégláégetők tönkrementek, a többiek pedig sikeres lépést könyvelhettek el azzal, hogy tömörültek tőkés érdekeik megvédésére és megalapították monopolszervezetüket.

A vajdasági tégláégetők kartellje 1930 elején alakult meg, összesen 55 vállalat csatlakozott, s tőkéjük több mint 200 millió dinár volt. A kartell célja az volt, hogy rendezze a nyersanyag közös beszerzését, az értékesítési árat, a fizetés kérdéseit és a külföldre történő szállítást.³³ A vajdasági tégláégetőkben a munkások kizsákmányolása kegyetlen és kíméletlen volt az egymástól elszigetelt munkások pedig — különösen a falusi és mezei apró tégláégetőkben dolgozók — ki voltak szolgáltatva munkaadóiknak. Kísérleteik, hogy bérharccal vagy sztrájkjal szembe- szegüljenek, rendszerint kudarcot vallott. A függőleges irányú kapcsolat hiánya a tégl- és cserépgyári munkások körében, szakszervezeti szervezettségük alacsony foka volt a sikertelenség legfőbb oka.

A textilipar Vajdaságban, de országos viszonylatban is nagyobb lendületet vett, ám még így is jobbra csak lokális jellegű volt, mert rendszerint csak egy szűkebb körzetnek termelt. A tőke felaprózottsága, a jelentéktelen üzemi hajtóerő, a kislétszámú munkásság jellemezte ezt az iparágat is. Sefer apatini gyapjúfonó műhelyében a konjunktúra idején 450 munkás is dolgozott, de a legkisebb leállás esetén is a munkások számát drasztikusan csökkentették.³⁴ Az újvidéki, állami selyemgyár a konjunktúra idején 350—400 munkást alkalmazott. Vajdaságban az egyik legnagyobb gyár ebben az iparágban Dragan Ristić selyem- és pamutszövet gyára volt, amely a harmincas évek végén átlagosan 600 munkást foglalkoztatott.³⁵ Franjo Brandeker kulai vászongyárában ugyanebben az időben mintegy 250 munkás dolgozott.³⁶ Szerémségben a nagyobb textilgyárak közé tartozott Knebl és Dietrich ejtőernyőt és repülőfelszerelést gyártó üzeme, amelyben 110 munkás dolgozott.³⁷

A kender- és lenipar különösen fejlett volt Vajdaságban, a termelés pedig a második világháború előtti években lendült fel igazán. Az áru nagy részét Németországba szállították a hadiiparnak. A kenderipari központ és egyben a kenderipari börze is Hódságon volt. Hódságon 1906-tól dolgozott a fonal- és kötélgyár, amelynek a két világháború között már 800 lóerős gőzgépe volt és átlagosan 1000-nél több munkást dolgoztatott.³⁸

A bácspalánkai juta- és kendergyárnak 500 lóerős beépített gépei voltak és a gyárban 300, valamint 500 között váltakozott³⁹ a munkások száma. Mindkét gyár az olcsó munkaerőre és a bácskai kenderre alapozta termelését, a vajdasági kender nagyobb hányada azonban mégis

félkész termékként hagyta el a vidéket, úgy ahogy a 120 kis kendergyár elkészítette. Közülük a legtöbb bácskai volt Hódság, Újverbász, Gajdobra, Čeba, Srpski Miletić, Vaska és Bácspalánka környékéről.⁴⁰

A húszas évek közepén a világ kendergyártásában Jugoszlávia a negyedik helyet foglalta el, közvetlenül a Szovjetunió, a Fülöp-szigetek és Olaszország után, de a jugoszláv kender nagy része félkészárúként került a világpiacra, nem pedig végtermékként, mondjuk fonál, kötél, halászháló, zsák stb. formájában.⁴¹

A helyzet áthidalásának szükségességét idejében sugallták az érdekeltek felek, de ezt a kérdést a Jugoszláv Királyság idején sohasem rendezték.⁴²

A gyári kenderfeldolgozással párhuzamosan létezett Vajdaságban a háziipar is, különösen a ruszin és szlovák falvakban, Kucurán 500 szövőgép volt, Ruski Krsturón 1000, Đurđevón 100, Óverbászón 50, Kulpinban 700, Gložaniban 500, Selencsán 500, Kiszácson 500 és Bački Petrovacon 1000—1500 szövőszeiken dolgoztak. Ez a kenderfeldolgozó háziipar évente 75 000 zsákot, 110 000 méter vászon és törülköző készítésére volt alkalmas. A termelésnek ezt a módját azonban az illetékesek nem méltányolták, nem támogatták és így a harmincas években hanyatlásnak indult.⁴³

Vajdaságban a textilipari proletariátus többnyire apró kis gyárakban volt alkalmazásban. Viszonylag magas százalékarányát a gyermek- és női munkaerő alkotta. A textiliparnak heves osztályharca úgyszólván sohasem járt sikerrel.

A vajdasági fémipar az öntödékkel együtt a gyengén fejlett iparágakhoz tartozott, amely éppen átmeneti fázisban volt a kisipariból az ipari termelésbe. A nagyobb kapacitású üzemek közé tartozott a Kramer fivérek újvidéki drótárugyára, amelyet 1919-ben költöztettek át Szegedről Újvidékre, és amely a tíz munkást foglalkoztató kis műhelyből a harmincas évek végéig (a háborús konjunktúra idején) 300 munkást foglalkoztató gyárrá fejlődött. A Bohn testvérek kikindai öntödéje és gépgyára 260 munkást foglalkoztatott, a zrenjanini kazán-, gép- és termotechnikai cikket gyártó üzem pedig 250 munkást.⁴⁴ A vajdasági fémfeldolgozó üzemek jelentős hányada különféle kartellekbe tömörült (drótáru, szögek, lakatosáru, öntödék stb.). Ily módon sikeresen ellenálltak a munkások bérharcos követelményeinek, sztrájkjainak. A tőkés, azaz a munkaadók szervezkedése jobb volt, mint munkásaiké a szakszervezetekben.

Az említésre érdemes vajdasági gyárak közé sorolható az első pancsovai üvegyár, amely 1932-ben kezdte meg termelését és a 30 tisztviselő mellett 220—240 munkást foglalkoztatott.⁴⁵ Majdnem ugyanebben az időben létesült Pancsován a villanyégőgyár is. Gépeinek ereje 75 lóerő volt és harmincan dolgoztak benne. Ez a gyár 1939-ben évente már 1 250 000 villanyégőt gyártott.⁴⁶ Az első vegyipari társaság a szabadkai Zorka volt. 1908-ban kezdte meg üzemelését, mint műtrágya- (szuper-

foszfát) és kénsavgyár, de igazi lendületet fejlődése a Jugoszláv Királyság idején kapott. 1939-ig jelentősen kibővítette áruválasztékát is. A munkások száma 100 és 300 között ingadozott, a konjunktúrától függetlenül. A gyár a kartellszervezetbe tömörül ugyanúgy, mint a pancsovai üveg- és villanyégőgyár.⁴⁷

Szerémség ipari vállalatjai közül még csak a mitrovicai gőzfűrésztelepet érdemes megemlíteni (furnérlemezt, sperlemezt és parkettát is gyártott). Több mint 300 munkást foglalkoztatott. A sorhoz tartozik még a jugoszláv szőrmeipar indijai üzeme, mintegy 150 munkással.⁴⁸

A villanyáramot a meghajtáshoz és világításhoz a gyárak jelentős hányada tulajdon erőforrásból kapta. A többiek a végsőkig felaprózott és rosszul felszerelt vajdasági villanyerőipar látta el árammal. Bácskában és Szerémségben a harmincas években 18 villanyerőmű dolgozott, Bánátban pedig 25. Közülük csak egy, az újvidéki erőmű foglalkoztatott körülbelül 200 munkást, míg a többiek átlagosan 10 munkással dolgoztak. Általában véve jellemző Vajdaságra és az egész országra, hogy a villanyenergiát kis és nem rentabilis erőművekben termelték. Az ilyen erőművek oszakis drága áramot szolgáltathattak, amivel tulajdonképpen megnehezítették az ország iparosítását, mert a drága áram miatt csökkent a vállalatok versenyképessége azokkal a külföldi cégekkel szemben, amelyek nagy és jól felszerelt hőerőművekből merítették energiaszükségletüket, sokkal kedvezőbb áron.⁴⁹

A kisipar fejlődése Vajdaságban

A vajdasági kisipar fejlődési üteme nagyjából azonos az iparosításával. A harmincas évek végén Vajdaságban körülbelül 35 000 kisipari műhely volt. Ez a számadat, az 1918. évihez viszonyítva 40—45 százalékos növekedést jelent.⁵⁰ Évente átlag 600 új kisipari műhely nyílt meg. A számadat figyelemre méltó, mivel az agrárkrízis és a lakosság nagy szaporulata miatt növekvő munkanélküliség idején a kisipar ezeknek nyújtott elhelyezkedést.

Mint az ipar, így a kisipar is jórészt a mezőgazdasághoz kapcsolódott. A kézműipar 49 százaléka volt szorosan a mezőgazdasággal kapcsolatban, vagy úgy, hogy kellékeket gyártott számára, vagy úgy, hogy mezőgazdasági nyersanyagot dolgozott fel.

A Bácskában és Felső-Szerémségben a kisiparosok által foglalkoztatott 12 000 munkás közül legnépesebb az asztalosmunkások csoportja volt, 1441 munkással, utánuk a kovácsok következtek 1421, a hentesek 1124 és a pékek 1043 kisipari munkással.⁵¹

A kisiparosoknak csak 3,35 százaléka használt műhelyében gépi hajtóerőt, rendszerint azokban a tevékenységi ágazatokban, ahol a munkát nem végezheték enélkül. Az összesen 3108 lóerő kitevő erőgépekből, Bácska és Felső-Szerémség kisiparában 703 lóerőt az asztalosműhelyek-

ben, 712 a darálóknban és mindössze 264 lóerőt a malmokban használtak.⁵² Amint ebből is kitűnik, a kisiparban is az olcsó munkaerő képezte a legfőbb hajtóerőt.

Rendkívül fontos tényként könyvelhetjük el, amire forrásmunkánk szerzője is utal, hogy a kisipar Bácskában és Felső-Szerémségben 25 százalékkal több segédszemélyzetet foglalkoztatott, mint az ipar (15 000: 10 000), ami mindenképpen a vajdasági táj viszonylag fejletlen iparára utal a két világháború közötti időszakban. Másfelől nem szabad szem elől téveszteni azt a körülményt sem, hogy a kisiparban foglalkoztatott segédszemélyzet 50 százalékát 12 és 18 év közötti fiatalok képezték, akik munkájukért kaptak is meg nem is bért. Többségük a lakásért és élelemért dolgozott, munkájával fizetve meg a mesteri tudást, amelyet így megszerezhetett. Csakhogy igyekezetük sokszor nem járt eredményrel, mert az inasokat sokszor előbb elbocsátották, mint ahogy mesterlevelüket megszerezték volna.⁵³

Az ipari munkásság egy része éppen az ilyen „inasokból” tevődött össze, akik elbocsátásuk után tartósan vagy legalább ideiglenesen valamelyik gyárban próbálták megkeresni kenyerüket.

A bácskai és felső-szerémségi kézműipar szerepét mutatja az az adat is, amely szerint az összlakosság 9 százaléka kisipari tevékenységgel biztosította egzisztenciáját (a számadat tartalmazza a családtagok számát is). Olyan százalékarány ez, amelyet nem hagyhatunk figyelmen kívül Vajdaság általános gazdasági-szociális képének rekonstruálásakor.

A kereskedelem a két háború közötti periódusban

A kereskedelmi üzletek számának adatai szintén Bácska és Felső-Szerémség területére vonatkoznak, Bánát nélkül. A nagy gazdasági válság végén, tehát 1934-ben, az említett területen 10 008 bolt volt, vagyis 1000 lakosra kb. 11 üzlet jutott.⁵⁴ A második világháború előtti években ez a szám enyhén növekedett, vagyis 11 794-re emelkedett a boltok száma, amelyek összesen 2413 segédet, illetve 1161 tanulót alkalmaztak.⁵⁵

Az a tény, hogy a boltokban rendkívül alacsony létszámú segédszemélyzetet alkalmaztak, a kereskedelem felaprózottságára utal, amelynek legfőbb jellegzetessége az áru lokális elosztása volt. A tartomány legerősebb kereskedelmi központja Újvidék volt 1945 üzlettel és ezekben 644 segédet, valamint 250 tanulót alkalmaztak.⁵⁶

A kereskedelem sokkal fejlettebb volt a városokban, mint a falvakban. Amíg a városokban minden 54 lakosra jutott egy bolt, addig falun 97 lakosra jutott egy-egy kereskedés.⁵⁷

Bácska és Felső-Szerémség lakosságának számához viszonyítva a kereskedelemben foglalkoztatott 15 370 személy az aktív lakosság 1,7 százalékát képezte. Kereskedelemből élt meg az összlakosság 3,4 százaléka.

A városokban az aktív lakosság 2,7 százalékát foglalkoztatta a kereskedelem, a falu lakosságának pedig mindössze 1,2 százalékát. Ez az adat arra utal, hogy a kereskedelem sokkal inkább fűződött a lakosság települései tömörüléséhez, mint mondjuk a kézműipar.⁵⁸

Közlekedés 1918 és 1941 között

1918-ban Vajdaság viszonylag sűrű vasúti hálózatot kapott örökségbe. Minden 100 négyzetkilométerre 8,6 kilométer hosszúságú vasút jutott.⁵⁹ Az európai mércékkel mérve is jó átlagnak számított, mert abban az időben Belgiumban például 36,5, Angliában 16, Dániában 11,5, Ausztriában 8, Svájcban 14 kilométer hosszúságú vasút jutott minden 100 négyzetkilométerre.⁶⁰ Országos viszonylatban az arány rosszabb volt, mint Vajdaságban: Szlovéniában 7, Szerbiában mindössze négy kilométer vasút volt 100 négyzetkilométeren.⁶¹

1941-ig Vajdaságban összesen 1800 kilométer hosszúságú vasúthálózat épült ki. Ennek azonban aránytalanul nagyobb része még 1918 előtt megépült. A két háború közötti időszakban alig 50 kilométerrel bővült a hálózat, habár a vajdasági gazdasági körök állandóan a vasúthálózat bővítését szorgalmazták. Sőt nemcsak a vasúthálózat bővítését követelték a vajdaságiak, hanem a vasút funkcionális összeköttetését az ország más vidékeivel, úgymond a hátországgal. Vajdaság vasúthálózata ugyanis — mivel a monarchia idejéből örökölte — a monarchia nagy központjai, Budapest és Bécs irányába gravitált. Majdnem valamennyi vasútvonal észak-dél irányban haladt, rendkívül megnehezítve ezzel az áru nyugatról keletre, vagy keletről nyugatra szállítását.⁶² Bánát emiatt szinte teljesen el volt szigetelve az ország nyugati és déli vidékeitől, de Bácska és Szerémség összeköttetései is rosszak voltak. A vajdasági ipar képviselői olyan vasúthálózat megépítését követelték, amely megszüntetné ezt a helyzetet, ezenkívül több híd építését is szorgalmazták a Dunán, Tiszán és Száván az ország más vidékeivel való összeköttetés javítása érdekében. Sürgették a Kovin és Smederevo, a Pancsova és Belgrád, de más dunai hidak megépítését is, amelyeknek nagy többsége csak a hatvanas—hetvenes évek idején, a szocialista Jugoszláviában épült meg.

A vasút a munkásmozgalom szempontjából is fontos szerepet játszott, mert átlagosan 8—11 ezer hivatalnokot és munkást foglalkoztatott, ami, tekintettel a munkásosztály kis létszámára, viszonylag nagy számnak számított.⁶³

Az ország más vidékeihez viszonyítva Vajdaságnak voltak ezenkívül a legfejlettebb vízi útjai is. Vajdaság területén 358 km volt a Duna és 161 kilométer a Tisza hajózható szakasza, ezenkívül 118 kilométer a nagycsatornán és 70 kilométer a kiscsatornán, továbbá 70 kilométer a Bega csatornás részén is hajózható volt. Összehasonlításuképpen közöl-

jük csak az adatot, mely szerint 1937-ben az újvidéki kereskedelmi, ipari és kézműipari kamara területén (Bácska és Felső-Szerémség) a dunai áruforgalom 612 950 tonnát, a tiszai 248 957 tonnát, a nagycsatornai 165 856, a kiscsatornai pedig 12 688 tonnát tett ki.⁶⁴

A teherautóval történő áruszállítás a két háború közötti időszakban olyan jelentéktelen volt, hogy számra sem érdemes. A jó aszfaltutak hiánya, illetve a rossz útviszonyok gátolták a jugoszláviai, így a vajdasági autós forgalom kibontakozását. Innen eredően gyermekcipőben járt még az autóbusszközlekedés is. Bácskában a háború előtt 693, Bánátban pedig mindössze 251 kilométeren közlekedhettek autóbusszok.

A nyersanyag, főleg a mezőgazdasági termékek szállítását, általában fuvarozók végezték. A kocsikat jórészt lovakkal, néha ökrökkel vontatták. A szállításnak ez a módja sokkal olcsóbb volt a vasúti szállításhoz képest. Ha például a malmok vasúton szállították árujukat, csupán a ki- és átrakodási költségek többletét kellett tenni, mint ha fuvarozókkal szállították volna. A fuvarozók a gabonaszállításnál olyan konkurrenciát képeztek a vasút számára, hogy a bánáság területén 1935-ben be is tiltották a gabonatermékek ily módú fuvarozását.⁶⁶

Az újvidéki munkásság szociális struktúrája 1935-ben

A tartományi székváros foglalkoztatottjainak strukturális adatai ékezen igazolják mind az ipari fejlettség fokát, mind pedig a munkásmozgalom erejét. Az erről szóló adatok már rendszerezve vannak, mégpedig az 1935. évi források alapján, tehát azt az állapotot jelölik, amikor a hosszú, az 1930—1934-ig tartó gazdasági válság után, 1935-ben ismét fellendült az ipar és ezzel együtt a foglalkoztatás is növekedett.

Nézzük Újvidék helyét az akkori adminisztrációs egységek (bánaságok) székhelyének jegyzékén:

Bánasági székhely	Férfiak	Nők	Össz. foglalkoztatott
Banja Luka	2 296	691	2 987
Cetinje	594	111	705
Ljubljana	9 712	8 756	18 468
Niš	4 358	1 488	5 846
Újvidék	8 885	4 838	13 693
Szarajevó	8 785	4 135	12 920
Szkojje	5 775	1 667	7 442
Split	6 012	2 292	8 304
Zágráb	31 364	23 093	54 457

A bánasági székhelyeken alkalmazott foglalkoztatottak létszámáról szóló adatok szerint a legnépesebb munkásosztálya Zágrábnak volt, és

utána Újvidék következett. Természetesen Belgrád, amely itt nincs kimutatva, Zágráb és Újvidék előtt járt, de akkor is jelentős tény, hogy a második világháborút megelőző években Újvidék volt nagyság szerint a harmadik proletárváros az országban. Persze azt is meg kell jegyezni, hogy a munkások száma magasabb lehetett, mert a munkabiztosítótól származó adatok csak azokra a munkásokra vonatkoznak, akik biztosítást kötöttek. Ugyanakkor ismeretes előttünk az is, hogy a munkaadók nemigen tettek eleget kötelezettségüknek, vagyis nem jelentették be a munkásokat. A bejelentettek listáján ezért mindig kevesebben voltak, mint ahányan tényleg dolgoztak egy-egy munkáltatónál. A munkaadó ily módon is extraprofitához jutott. Ez azt jelenti Újvidék esetében, hogy az 13 693-as számadatot korrigálni kell, mégpedig felfelé, úgy 15 000-ig, 16 000-ig.

Újvidék 100 lakosa közül körülbelül 21 százalék, tehát minden ötödik személy volt munkaviszonyban.

A foglalkoztatottaknak csaknem egyharmada, pontosabban 31,16 százaléka a kisiparban dolgozott, az ipar a munkások egyötödét, 19,27 százalékát, a kereskedelem 15,72 százalékát foglalkoztatta, az alkalmazottak 15,64 százaléka pedig házicseléd és szolga volt.

A többi területen már lényegesen csökken a bérért dolgozók aránya. Hivatalnokok és egyéb szabad foglalkoztatásúak 6,06, a vendéglátóipari munkások 4,76, a forgalomban dolgozók 3,58, a pénzügyintézetekben dolgozók 2,52, a közigazgatásban 0,74 százalékot tett ki a foglalkoztatottak aránya. Legkisebb a mezőgazdasági munkások arányszáma volt, mindössze 0,55 százalékát alkották a főváros munkásságának. Ebben a tevékenységi ágazatban „mellőzték” ugyanis leginkább a munkások kötelező bejelentését, mentesülve ezzel a szociális járulékok fizetésétől.⁶⁸

Újvidék egyes iparágaiban a következőképpen alakult a foglalkoztatottak száma:

Iparág	A foglalkoztatott munkások száma		
	férfiak	nők	összesen
ipar	1825	814	2639
kisipar	3415	852	4267
kereskedelem	1694	459	2153
vendéglátóipar	379	272	651
pénzügyintézetek	266	79	345
közlekedés	469	21	490
közigazgatás	88	14	102
szabad foglalkozású	538	291	829
házicseléd és szolga	126	2016	2142
mezőgazdaság	55	20	75 ⁶⁹

Újvidék munkássága között 1038 hivatalnok és 474 hivatalnoknő, 4133 szakképzett munkás és 559 szakképzett munkásnő, továbbá 1240 inas, 351 tanuló, 2444 szakképzetlen munkás és 3454 szakképzetlen munkásnő volt.

Újvidék munkásosztályának legtömegesebb hányadát a szakképzetlen munkások képezték, százalékban kifejezve 43,07 százalékát.

A feljegyzett adatok között van még egy, amely fontos tényezőkre utal. Újvidék munkásosztályának nagy része a fiatalok kategóriájába tartozott. A foglalkoztatottak közül 11 257 személy vagyis 82,21 százalék még nem töltötte be 40. életévét.

Elterjedt gyakorlat volt, hogy a vállalatokban, műhelyekben és üzletekben alkalmazott fiatakorúakat nem jelentik be a biztosítónál. Az újvidéki munkásbiztosító hivatal adatai szerint sok fiatal volt alkalmazásban.

126 munkás volt 13 évnél fiatalabb, 77 fiú és 49 kislány; 877 munkás volt a 14. és 15. életéve között (522 fiú és 355 lány); a 16—19 éves fiatalok közül 1633-an dolgoztak (1002 férfi és 631 lány). A 20 és 29 év közötti munkások száma 5349 volt (3130 férfi és 2219 nő). 3272 munkás volt 30—39 év között (2317 férfi és mindössze 955 nő). A 40—49 évesek közül 1548-an dolgoztak, köztük 1119 férfi és 429 nő. Az 50 éven felüliek foglalkoztatása hirtelen esik. Ebből a kategóriából csak 666 személy dolgozott, mégpedig 497 férfi és 169 nő. A 70 éven felüliek közül 51 személy dolgozott, 45 férfi és 6 nő, 80 éven felül viszont már csak hárman voltak munkaviszonyban, két férfi és egy nő.⁷⁰

Újvidéken 2636 20 évnél fiatalabb személy dolgozott, ami a foglalkoztatottaknak 19,25 százalékát, vagyis kb. egyötödét teszi ki. Ez igen magas számarány, amelyet, mint már említettük, csakis felfelé kellene kikerekíteni. A munkások legnagyobb hányadát a 20 és 30 év közöttiek adták, százalékarányuk 39,06 százalék

A munkások többsége napi 24 dinárnál kevesebbet kapott. A foglalkoztatottaknak 58,02 százaléka, vagyis 7945 személy tartozott ebbe a kategóriába. A nők közül 3913 személy keresett napi 24 dinárnál alacsonyabb bért, és mindössze 925 nő munkabére volt nagyobb 24 dinárnál. A nők keresetét bemutató adat önmagában is elegendő ahhoz, hogy rámutassunk, miért volt olyan magas a női foglalkoztatottak aránya. Ahogyan a fiatakorúaknál, úgy a nők alkalmazásával is könnyebben jutottak extraprofithoz a munkáltatók, amivel tovább fokozták a munkásság kizsákmányolását. Az újvidéki foglalkoztatottak keresetének táblázatát részletesen is bemutatjuk, mivel pedig fontos tényezőnek tartjuk, az alábbiakban közöljük a részletes táblázatot:

Munkabérek	A foglalkoztatottak létszáma		
	férfiak	nők	összesen
8 dinárig	1390	460	1850
8 és 9,60 din. között	20	55	75
9,61 és 11,60 din. között	126	420	546
11,61 és 14 din. között	360	404	764
14,01 és 16,80 din. között	554	1778	2332
16,81 és 20 din. között	991	472	1463
20,01 és 24 din. között	591	324	915
24,01 és 28,80 din. között	669	252	921
28,81 és 34 din. között	854	191	1045
34,01 és 40 din. között	843	152	995
40,01 és 48 din. között	549	109	658
48 dináron felül	1908	221	2129

A fenti szám adatok alapján bizonyosságot nyer, hogy Újvidéken a foglalkoztatottnak 16 százaléka keresett 48 dináron felül, pontosabban 2129 személy. E szerencsések kategóriájába 1908 férfi és mindössze 221 nő tartozott, vagyis 4,57 százalék. A legtöbb asszony naponta 14 és 16,80 dinárt keresett. Ebbe a kategóriába 1780 nő tartozott, más szóval a női alkalmazottak 36,75 százaléka. Az ipari munkásság 56,95 százaléka, vagyis 1503 foglalkoztatott keresett naponta 24 dinárnál többet, 43,05 százaléka pedig ennél kevesebbet (1136 dolgozó). A férfiak közül 1316, vagyis 72,11 százalék keresett több mint 24 dinárt naponta, ennél kevesebbet pedig 509-en, az össz férfidolgozó 27,98 százaléka. A nők esetében fordított volt az arány, 77,03 százalékuk, 627-en kerestek kevesebbet, mint 24 dinárt naponta, 187 dolgozó nő, a női foglalkoztatottak 22,97 százaléka pedig ennél többet.

Az újvidéki ipari dolgozók megoszlása a napi kereset alapján:

Napibér	A foglalkoztatottak száma		
	férfiak	nők	összesen
1	2	3	4
8 dinárig	70	83	153
8,01 és 9,60 dinár között	4	19	23
9,61 és 11,60 dinár között	14	51	65
11,61 és 14,00 dinár között	74	131	205
14,01 és 16,80 dinár között	62	110	172
16,81 és 20,00 dinár között	156	147	303

1	2	3	4
20,01 és 24,00 dinár között	129	86	215
24,01 és 28,80 dinár között	146	78	224
28,81 és 34,00 dinár között	225	33	258
34,01 és 40,00 dinár között	222	25	247
40,01 és 48,00 dinár között	216	18	234
48,00 dinár felett	507	33	540

Ha figyelembe vesszük a foglalkoztatottak ipari ágazatonkénti megoszlását, akkor Újvidéken legtöbben a fémiparban dolgoztak, összesen 806-an, vagyis az össz ipari dolgozó 30,54 százaléka. A fém- és gépiparban a foglalkoztatottak többsége férfi volt, 706, illetve 38,68 százaléka az összes férfi dolgozónak, míg a legtöbb nő a textiliparban dolgozott, 309, illetve az össz női foglalkoztatottak 37,96 százaléka.

Az egyes iparágakban a munkásság szám szerinti megoszlása a következő:

Iparág	A foglalkoztatottak száma		
	férfiak	nők	összesen
Épületanyaggyártó és építőipar	195	25	220
Fémipar	706	100	806
Vegyipar	185	86	271
Elektrotechnikai- és villamosipar	125	3	128
Textilipar	203	309	512
Papír- és papírfeldolgozó ipar	37	90	129
Erdőgazdaság és faipar	178	65	243
Élelmiszeripar	114	83	197
Monopolipar	25	6	31
Készruhaipar	9	39	48
Különféle	46	8	54

Noha ezen a táblázaton fel vannak tüntetve azok a dolgozók is, akik nem sorolhatók az ipari munkásság közé, mint például egyes élelmiszer-, készruhakészítő és monopolipari szakmák, ez a táblázat az említett hiányosság ellenére is figyelemre méltó. Még valami hiányzik a táblázatból, nincsenek feltüntetve a nyomdaipari dolgozók, mivel — legalábbis a SOZUR mércéi alapján — Újvidéken ez a tevékenység

egy-egy üzemekben gyári szinten létezett. Mivel ezek a munkások nincsenek feltüntetve, így ha pontosan akarjuk rekonstruálni a helyzetet, akkor néhány számadatot módosítani kell, illetve kiegészíteni.

Végezetül az ipari munkásságot illetően hátra maradt még néhány adat ismertetése. Az újvidéki ipar 223 tisztviselőt foglalkoztatott (8,45%), 929 szakmunkást (35,20%), ebből 843 férfit és 86 nőt, 1410 szakképzetlen munkást, vagyis a foglalkoztatottak 53,43 százalékát (755 férfit és 655 nőt). A segédek száma 77 volt, (vagyis 2,92), és pedig 56 férfi és 21 nő. Mindez ismételtelen bizonyítja, hogy az ipari munkásság többsége szakképzetlen dolgozókból tevődött össze, azokból tehát, akik *gyengén voltak fizetve*.⁷¹

Újvidék iparosműhelyeiben összesen 4267-en dolgoztak, 3415 férfi (80,03%) és 852 nő (19,97%). Az iparosok többsége fiatal volt. Legnagyobb hányaduk 40 évnél fiatalabb, 3735-en, vagyis 87,53 százalékuk. Úgyszintén sokan közülük fiatalok voltak még, 1342-ben 20 éven aluliak, vagyis 31,45 százaléka a kisiparban dolgozóknak. 46 személy 13 évnél fiatalabb volt, 465 pedig 13 és 15 év közötti korosztályú.⁷²

A kisiparban foglalkoztatottak többsége gyengén volt fizetve, 2890-en kevesebbet kerestek 24 dinárnál naponta, vagyis az össz foglalkoztatottak 67,73 százaléka. A legtöbben a szabószakmában dolgoztak, 555-en, 318-an az építkezéseken, 330 borbély és fodrász volt, 214 pék, 214-en cipészműhelyben, 193-an nyomdában, 183-an asztalosműhelyben dolgoztak, a falazó- és stukatológmunkások száma pedig 202 volt.⁷³

Az újvidéki kereskedésekben 2153-an dolgoztak, 78,68 százalékuk férfi volt. Többségük fiatalabb volt 40 évnél, 82,68 százalékuk. 448-an (20,81 százaléka az össz foglalkoztatottnak) 20 évnél fiatalabb volt. Keresetük lényegesen jobb volt, mint az ipari és a kisipari dolgozóké. Naponta 24 dinárnál kevesebbet 974-en kerestek, (45,24%), ennél többet pedig 1179-en (54,76%). A kereskedésekben foglalkoztatottak 14,91 százaléka, szám szerint 321-en segédek voltak. 937 szakképzett dolgozó volt, vagyis 43,52 százalék, a szakképzetlenek száma 487 volt (22,62%). 18,95 százalékuk, 408, tisztviselő volt.⁷⁴

Összefoglaló

Vajdaság lakossága számára az SZHSZ Királyság megalakulása kivételes jelentőségű esemény volt, a Habsburg-monarchia elnyomása alóli felszabadulást jelentette, melynek idején a vajdaságiak a periférián élők tengődésére ítéltettek, kiváló piacként szolgáltak az ipari termékek értékesítésére, a földművelés útján pedig olcsó nyersanyagot biztosítottak a monarchia gyáripara és kereskedelme részére. A monarchia idején a csekély ipari fejlődés elsősorban a *kivételesen termékeny földnek* és az itt élők rendkívüli szorgalmának köszönhető. Az új állam reményt keltett tartományunk népeiben, fényesebb gazdasági perspektívát ígért,

mint a függőség vagy az az önállóság, amelyet egy nép egymagában elérhetett volna. Az egyesülés és a vámilleték által védett egységes piac megteremtése új hajtóerőt jelentett az iparosítás számára. Az, hogy az iparosítás mégis lassan haladt, a gazdaság új körülményekhez való alkalmazkodásával, valamint a kapitalista társadalmi rend hatékonyságával magyarázható.

A Jugoszláv Királyságban Vajdaságnak alkalmazkodnia kellett a fejletlen belső piacoz, a protekcionizmus útján történő iparosítás favorizálása, vagyis az ipari termékek magas vámilletékekkel történő megvédése pedig Vajdaság számára az árollók megnyitását jelentette a mezőgazdasági termékek rovására és a jövedelem átömlesztését erről a vidékről más területekre. Amennyiben szem előtt tartjuk, hogy 1918 előtt a finansziális nagytőke a jugoszláv területeken kívül formálódott, akkor érthető, hogy a nagy gazdasági ambíciókhoz hiányzott a beruházáshoz szükséges tőke. A jugoszláv gazdaság kedvező feltételei így csak a szocialista forradalom győzelme után bontakoztak ki teljességükben.

1918—1941-ig Vajdaságban bizonyos iparágak, mindenekelőtt az élelmiszeripar permanensen stagnált. A túlméretezett malomipar elveszítette az európai piacot, a hazai viszont szűknek bizonyult számára. A cement, a téglá- és cserépgyártó ipar ugyancsak csökkentett kapacitással dolgozott, de a cukoripar, amely időközben korszerűsítette eszközeit, sem használta ki teljesen kapacitásait, mert a hazai piac kevesebb cukrot igényelt, mint amennyit a gyárak elő tudtak állítani.

A textil- és fémfeldolgozó ipar érezhető haladást ért el, az üzemek nagy része azonban az osztrák, a magyar, a csehszlovák és német gyárosok amortizálódott és félig leírt gyárainak Jugoszláviába történő áttelepítésével jött létre. Ezek a gyárak így egyszeriben „jugoszláv” üzemekké váltak, áthidalták a vámilleték támasztotta nehézségeket és a konkurenciától is mentesültek. Az olcsó jugoszláv munkaerőt kihasználva nagy extraprofitra tettek szert, amit azután szépen elvittek az országból.

Vajdaság húszéves iparosítása tehát nem járt valami fényes sikerrel. 390 ipari beruházás, 442,28 millió dináros összbefektetés, vagyis létesítményenként átlag 1,3 millió dinár, ezt eredményezte az említett iparosítás.⁷⁵

A termelőerők java része a két évtizedig tartó iparosítás után is a vajdasági mezőgazdaságban és élelmiszeriparban maradt, amelyet a textilipar követett a listán, majd a villanyerőmű-központok következtek. Az ipari létesítményeknek kis híján a fele az élelmiszeriparhoz tartozott, ennek is nagy részét a malmok alkották, amelyek a tőke szempontjából intenzív vállalkozásnak számítottak, de nem így a munka szempontjából is, hiszen kis létszámú munkást foglalkoztattak.⁷⁶

A százegynéhány textilipari üzem felaprózott iparágaként számított, amelyben a tőke nem haladta meg a 3 millió dinárt sem. Ebből az iparágból mindössze öt üzem rendelkezett 5 és 10 millió dinár közötti

tőkével, és csupán három üzemnek volt 10 milliós összegnél nagyobb tőkéje.⁷⁷

Vajdaság iparosítása a munkaerő százalékarányban történő növekedését illetően nem ért el előrehaladást. Amíg például Szlovéniában 1918-tól 1938-ig a munkahelyek száma 21,58 százalékról 24,58 százalékra, a belgrádi körzetben 7,45 százalékról 10,22 százalékra növekedett az országban lévő össz munkahelyek számához viszonyítva, addig Vajdaságban visszaesés volt tapasztalható, mert részaránya a jugoszláv munkahelyek összegében az 1918. évi 21,18 százalékról 1938-ig 18,97 százalékra csökkent.⁷⁸ Az említettek miatt a munkanélküliség állandó fájó pontja volt tartományunknak, a munkaerő piacra gyakorolt állandó nagy nyomása viszont alacsony munkabéreket eredményezett. A szétforgácsolt, felaprózott munkás-szakszervezeti mozgalommal és az illegálisba kényszerített JKP-vel szemben leginkább a monopolista szövetséggel jól megerősített és egymással szoros egységben lévő tőkések álltak, akik rendkívül energikusan szálltak szembe Vajdaság munkásosztályának próbálkozásaival, hogy bérharc vagy sztrájkok útján javítsa a helyzetét.

Az ország iparosításának égető kérdéseit és a munkásosztály helyzetének javítását végül is a győzedelmes szocialista forradalom valósította meg, amely eddig nem tapasztalt ütemű országos ipari fejlődést eredményezett és gyökerében megváltoztatta a munkásság politikai és anyagi helyzetét.

Jegyzetek

- ¹ Dr. Teodor Avramović: Privreda Vojvodine od 1918. do 1929/30. godine s obzirom na stanje pre prvog svetskog rata. Újvidék, 1965.
- ² Dr. Arpad Lebl: Beočinska Kaja. Újvidék, 1959.
- ³ Dr. Milenko Palić: Albus, tvornica sapuna i hemijskih proizvoda. Újvidék, 1967.
- ⁴ Dr. Đerđ Gal: Karteli u jugoslovenskoj industriji za preradu gvozdene žice. Újvidék, 1980.
- ⁵ Milivoje Savić: Naša industrija, zanati i trgovina I—XII.
- ⁶ Dr. Slavko Stanić: Privreda Vojvodine, prikaz njene strukture i njenog privrednog razvoja. Újvidék, 1939.
- ⁷ Vojvodina 1944—1954. Újvidék, 1954. Lásd Julije Sefer: Privredni razvitak Vojvodine, 66—67
- ⁸ Lásd ugyanott
- ⁹ T. Avramović, idézett mű, 56.
- ¹⁰ Lásd ugyanott
- ¹¹ Lásd ugyanott, 132—133
- ¹² Lásd ugyanott, 134—135.
- ¹³ Dr. Slavko Stanić: Privreda Vojvodine, prikaz njene strukture i njenog privrednog razvoja. Újvidék, 1939., 18.

- 14 Lásd ugyanott
- 15 Lásd ugyanott, 19
- 16 Lásd ugyanott
- 17 Lásd ugyanott
- 18 Privreda Vojvodine u 1926. godini. Trgovačko-industrijska i zanatska komora u Novom Sadu, Újvidék, 1927., 147—148
- 19 Mílivoje Savić: Naša industrija i zanati. Szarajevó, 1922., 104—105.
- 20 Dr. Artur Hendel: Veličina fabrika i tehničko stanje pogona u našoj industriji šećera. Narodno Blagostanje, 1930. V. 10. Az 1926/27. évi idény-re a viszonyok a következők: Jugoszlávia 699 911q, Németország 425 548q, Csehszlovákia 410 065q.
- 21 Lásd ugyanott
- 22 Dr. Artur Hendel: Položaj radnika u našoj industriji šećera. Narodno Blagostanje, 1930. július 12.
- 23 Lásd ugyanott
- 24 Narodno Blagostanje 1931. X. 3. és 10.
- 25 Privreda Vojvodine u 1928. godini. Trg. ind. zan. kom. Novi Sad, 1927., 103
- 26 Arhiv Jugoslavije (a továbbiakban AJ), Fond ministarstva trgovine i industrije (MTI) 65. 300. doboz
- 27 AJ, MTI, 65., 309—915
- 28 AJ, MTI, 65., 318—941
- 29 Đerd Gal: Prilog pitanju razvitka „Beočinske Kaje” i jugoslovenske industrije cementa. Istorijski glasnik 1963/3.
- 30 Deset godina Kraljevine SHS. Spomen knjiga, Zemun, 1928. Lásd a Beočinska fabrika cementa című cikket.
- 31 Branko Bogojevac: Šematizam industrije Dunavske banovine. Belgrád, 1940., 10
- 32 Lásd ugyanott 53, 118. lap, valamint Privreda Vojvodine u 1929. godini, az Újvidéki Ipari Kereskedelmi és Kisipari Kamara kiadásában, Újvidék, 1930., 281
- 33 Narodno Blagostanje 1930. március 15.
- 34 M. Bogojevac, i. m. 15
- 35 Lásd ugyanott, 64
- 36 Lásd ugyanott, 52
- 37 Lásd ugyanott, 42
- 38 AJ, MTI 65—330—960
- 39 B. Bogojevac i. m. 18
- 40 AJ, MTI 65—330—960
- 41 Privreda Vojvodine u 1926. godini. i. m. 138—143
- 42 Lásd ugyanott
- 43 AJ, MTI 65—330—960
- 44 B. Bogojevac i. m. 58, 78, 119 — AJ, MTI 65—320—944/945
- 45 Industrija prozorskog stakla u našoj državi. Industrijska odbrana br. 7/1935. — AJ MTI 65—447—1164
- 46 Proizvodne snage NR Srbije, i. m. 414
- 47 Lásd ugyanott, 439. — AJ, MTI 65—304—919
- 48 B. Bogojevac i. m. 91
- 49 S. Stanić i. m. 20 és 25

- 50 Lásd ugyanott 27
 51 Lásd ugyanott 27, 28
 52 Lásd ugyanott 31
 53 Lásd ugyanott 33
 54 Narodna Blagostanje 1935. III. 9.
 55 S. Stanić i. m. 34
 56 Lásd ugyanott
 57 Lásd ugyanott 35
 58 Lásd ugyanott 37
 59 Privreda Vojvodine u 1929. godini, i. m. 172
 60 Privreda Vojvodine u 1927. godini, i. m. 27
 61 Vojvodina znamenitosti i lepote. 168, 169
 62 Privreda Vojvodine u 1926. godini, i. m. 22—23.
 63 T. Avramović, i. m. 233
 64 S. Stanić, i. m. 44
 65 Lásd ugyanott 42, 43
 66 Narodno Blagostanje 1935. I. 26.
 67 Haberle Branimir: Radništvo banovinskih sedišta. Radnička Zaštita 1937.
 jún. 15/6. sz.
 68 Lásd ugyanott
 69 Lásd ugyanott
 70 Lásd ugyanott
 71 Minden közölt adat ugyanabból az idézett műből származik.
 72 Lásd ugyanott
 73 Lásd ugyanott
 74 Lásd ugyanott
 75 Proizvodne snage NR Srbije, i. m. 55
 76 Stevan Kukoleča: Industrija Jugoslavije 1918—1938. Belgrád, 1941. 137
 77 Lásd ugyanott 179
 78 Lásd ugyanott 127

Rezime

Privreda Vojvodine i ekonomski položaj proletarijata između dva svetska rata (1918—1941.)

Privredna istorija i razvitak Vojvodine, između dva svetska rata, sve do danas nije jedinstveno i studiozno obrađena. Mada postoji obilan arhivski materijal na tu temu nju treba oprezno koristiti, jer se podaci ne odnose uvek na iste geografsko-političko područje, pošto se pod pojmom Vojvodine u razna vremena podrazumevalo i teritorija raznih geografskih granica.

Ipak na osnovu postojećeg materijala i istorijskih izvora možemo reći da je formiranjem Kraljevine Jugoslavije Vojvodina nasledila relativno razvijenu industriju i spadala među najrazvijenije krajeve novo stvorene države. Radilo se pre svega o prehrambenoj industriji, o mlinovima i preduzećima za preradu poljoprivrednih sirovina, naprimer preradu šećerne repe itd. U kasnije doba se donekle razvila i tekstilna, te metaloprerađivačka industrija, koje su međutim bile i ostale veoma usitnjene.

Što se prehrambene industrije tiče ona nije mnogo napredovala između dva svetska rata, jer su njeni kapaciteti bazirani na evropsko tržište a formiranjem nove države i postavljanjem carinskih barijera prehrambena industrija Vojvodine je odjednom postala predimenzionirana za domaće tržište te je u periodu od 1918. godine pa sve do drugog svetskog rata radila sa smanjenim kapacitetima.

U tom kontekstu možemo posmatrati i socijalni položaj vojvodanskog proletarijata: permanentna besposlica, veliki pritisak na tržište radne snage i niske nadnice — to su osnovne karakteristike tog vremena.

Mada su geografski i politički uslovi bili povoljni privredni razvitak Vojvodine nije ostvaren između ostalog i zato što je njoj nedostajala i jedna bitna komponenta, a to je krupni investicioni kapital.

Kurzfassung

Die Wirtschaft der Vojvodina und die Wirtschaftslage des Proletariats zwischen den beiden Weltkriegen 1918—1941

Die Wirtschaftsgeschichte und die Entwicklung Vojvodina's wurde bis heute nicht einheitlich und wissenschaftlich verarbeitet. Es steht zwar reichliches Archivenmaterial zur Verfügung, es muss aber vorsichtig behandelt werden, denn die bestehenden Daten sich nicht immer auf die gleiche geografisch-politische Territorie beziehen, da man unter dem Begriff Vojvodina in verschiedenen Zeiten, verschiedenen Territorien und verschiedene territoriale Grenzen verstanden hat.

Auf Grund der bestehenden Daten, können wir jedoch feststellen, dass bei der Gründung des Königreichs Jugoslawien, die Vojvodina relativ entwickelte Industrie gehabt hat, und zwischen den höchstentwickelten Teilen des neugegründeten Königreichs, gezählt wurde. Es handelte sich zunächst um die Nahrungsmittelindustrie, um Mühlen und um Unternehmen zur Verarbeitung der Landwirtschaftprodukte, wie z. B. um die Verarbeitung der Zuckerrübe usw. Später hat sich die Textil- und die Metallindustrie entwickelt, die jedoch zerstückelt waren und geblieben sind.

Was die Nahrungsmittelindustrie betrifft, sie hat sich zwischen den Weltkriegen nicht besonders weiterentwickelt, da ihre Kapazitäten für den Europäischen Markt gegründet wurden und nach der Formierung des neuen Königreichs und Einführung der Zollbarrieren, auf einmal, für den Innenmarkt überdimensioniert erschienen und von 1918 bis zum Zweiten Weltkrieg mit gehinderten Kapazitäten gearbeitet haben.

In dieser Hinsicht können wir die soziale Lage des Proletariats der Vojvodina betrachten: dauernde Arbeitslosigkeit, grosser Druck auf dem Arbeitsmarkt und niedrige Löhne sind die grundlegende Charakteristik dieser Zeit.

Obwohl geografische und politische Bedingungen günstig waren, ist die Wirtschaftsentwicklung nicht Zustande gekommen zwischen anderem auch weil eine wichtige Komponente — das grosse Investitionskapital — nicht vorhanden war.